

कालिदास: माझा तारणहार

(Kalidasa: My Saviour)

भारताच्या चौथ्या-पाचव्या शतकातील चंद्रगुप्त द्वितीय (विक्रमादित्य) यांच्या राज्यकाळातले महान संस्कृत कवी कालिदास यांच्या बालपणाबद्दल अनेक कथा प्रचलित आहेत. त्यामध्ये त्यांना एक साधा किंवा मूर्ख माणूस म्हणूनही दाखवले जाते. ते खरोखर तसे होते की नाही हे मला माहित नाही, पण ते माझ्यासाठी एक महान तारणहार ठरले.

कालिदासांविषयीच्या कथा लोककथांवर आधारित असल्यामुळे किती कालिदास होते आणि नेमके काय कोणी केले याबाबत संभ्रम निर्माण होऊ शकतो. त्यापैकी एक कालिदास उज्जैनच्या राजा भोज यांच्या दरबारात होते असेही सांगितले जाते. पण माझ्यासाठी ते महत्वाचे नव्हते, कारण मला त्या कथांमधून फायदा झाला,” असे डॉ. पी.सी. (जे भारत सरकारच्या MHRD अंतर्गत दक्षिण भारतातील एका अग्रगण्य व्यवस्थापन संस्थेचे संचालक होते) आपल्या मित्र प्रा. नरेंद्र यांच्याशी जीवन बदलून टाकणाऱ्या अनुभवांविषयी बोलताना सांगत होते.

“एप्रिल २००५ मध्ये मला एक भयंकर अनुभव आला. मी संगणकावर काम करण्यास सुरुवात केली होती आणि माझा बहुतांश डेटा लॅपटॉपमध्ये होता. संस्थेच्या कामाव्यतिरिक्त माझ्याकडे Spices Board of India आणि राज्य सरकारच्या आजारी साखर कारखान्यांशी संबंधित दोन महत्वाचे सल्लागार प्रकल्प होते. डेटा संकलन पूर्ण झाले होते आणि मी अहवाल तयार करत होतो. राज्याचे मंत्री साखर कारखान्यांच्या भवितव्याबद्दल निवेदन देणार होते आणि अहवाल लवकर पूर्ण करण्यासाठी मला सतत स्मरणपत्रे येत होती.

Spices Board चा अहवालही पूर्ण करायचा होता, कारण पुढील महिन्यात मला माझ्या मुलीच्या लग्नासाठी सुमारे २५०० किमी दूर जायचे होते. संस्थेमध्येही कामाचा ताण खूप होता – कॅम्पस बांधकाम, प्राध्यापकांच्या मुलाखती, कारण जुलैमध्ये PGP ची तिसरी सेक्शन सुरु करायची होती, आणि दोन सेक्शनची पहिली बॅच नुकतीच मार्चमध्ये उत्तीर्ण झाली होती. सर्व काही अत्यंत महत्वाच्या टप्प्यावर होते.

सुमारे २२ एप्रिलला वायनाड येथील एका समारंभात मला दीक्षांत भाषणासाठी निमंत्रण आले होते. त्याआधी शस्त्रनिर्मिती कारखान्यांच्या अधिकाऱ्यांसाठी घेतलेल्या पहिल्या प्रायोजित कार्यक्रमानिमित्त एक कार्यक्रम होता. रात्री जेवण करून मी ११ वाजता कोट्टायमला जाणारी ट्रेन पकडली. मी माझे दीक्षांत भाषण तयार करण्यासाठी लॅपटॉपवर काम केले आणि मग झोपलो. राज्याचे अर्थमंत्री समोरील बर्थवर प्रवास करत असल्यामुळे डब्यात सुरक्षा रक्षकही होते, त्यामुळे मी निर्धास्त होतो.

अचानक काही आवाज झाला आणि मी जागा झालो. पाहतो तर काय – माझा लॅपटॉप गायब!

मी हादरलो. सहा महिन्यांच्या मेहनतीने गोळा केलेला डेटा आणि अहवाल आता कसे पूर्ण करणार? मुलीच्या लग्नापूर्वी बॅच वाढवण्यासंबंधी प्रशासकीय कामे कशी पूर्ण करणार? आधीच बॅच वाढीमुळे कामाचा ताण वाढेल या कारणाने काही प्राध्यापक आणि कर्मचारी नाराज होते.

कोची स्टेशनवर FIR नोंदवण्यासाठी थांबलो असताना आणि वायनाडकडे जाताना मी सतत या संकटातून कसे बाहेर पडावे याचा विचार करत होतो. त्या रात्री मला माझ्या उज्जैनमधील एका मित्राने सांगितलेली कालिदासांची एक कथा आठवली.

एकदा राजा भोज यांनी कालिदासांना त्यांच्या कार्यासाठी सन्मानित करण्यासाठी बोलावले होते. कालिदास आपल्या बालपणीच्या मित्रासोबत शिप्रा नदी ओलांडत होते. बोलताना कालिदासांनी पाहिले की त्यांचा मित्र थोडा नाराज दिसत आहे. विचारल्यावर तो टाळाटाळ करू लागला. पुन्हा विचारल्यावर तो म्हणाला, “मी तुझ्यावर नाराज आहे.”

कालिदासांनी विचारले, “का?”

मित्र म्हणाला, “तू स्पष्ट नसतास तर हा पुरस्कार मला मिळाला असता.”

हे ऐकून कालिदासांनी आपले लेखन शिप्रा नदीत फेकून दिले.

आश्चर्यचकित झालेला मित्र ओरडला, “कालिदास, तुम्ही काय केले?”

कालिदास हसून म्हणाले,

“हे लिखाण माझी निर्मिती आहे. मी पुन्हा असे निर्माण करू शकतो.

पण तुझ्यासारखा बालपणीचा मित्र पुन्हा मिळेल का?”

ही कथा खरी की खोटी मला माहित नाही. पण तिने मला नवीन ऊर्जा दिली.

मी विचार केला – “मी सर्व डेटा गोळा केला आहे. मग मी तो पुन्हा तयार करू शकत नाही का?”

नव्या जोमाने मी परतलो आणि पुन्हा काम सुरू केले. काही माहिती प्रिंट स्वरूपात होती, काही फ्लॉपी ड्राइव्हमध्ये, काही घरच्या संगणकात, काही ऑफिसच्या संगणकात, काही ईमेलमध्ये. काही डेटा मी ज्या अधिकाऱ्यांची मुलाखत घेतली होती त्यांच्याकडून पुन्हा मिळवला.

तीन आठवड्यांत मी अहवाल पुन्हा तयार केला, चौथ्या आठवड्यात संपादन करून प्रिंट घेतली आणि मुलीच्या लग्नासाठी निघालो. त्याआधी अहवाल पाठवले, ऑफिसचे काम पूर्ण केले, मुलाखती घेतल्या – सर्व काही वेळेत पूर्ण झाले.

तेव्हापासून कालिदास माझ्या आयुष्यातील एक प्रेरणादायी व्यक्तिमत्त्व बनले आहेत. आता माझे काम हरवले तरी (जे वाढत्या वयामुळे आणि सेवानिवृत्तीनंतरच्या भटक्या जीवनामुळे वारंवार घडते) मला त्याचे वाईट वाटत नाही. मला मूर्ख म्हटले तरी चालते, पण मला मदतीच्या वेळी साथ देणारा मित्र गमावायचा नाही.

सेवानिवृत्तीनंतर माझे काम आणि अनुभव पुन्हा एकत्र करण्याची जी प्रक्रिया सुरू आहे, तीही कालिदासांकडून मिळालेल्या प्रेरणेमुळेच शक्य झाली,” असे डॉ. पी.सी. यांनी सांगितले.